

Het laatste woord

Van Boris O. Dittrich verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Terug naar Tarvod
Mandaat

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Boris O. Dittrich

Het laatste woord

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 5734 3

© 2022 Boris O. Dittrich

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Foto auteur © Boris Dittrich

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

BART

2002

Met Netty's brief in mijn hand stond ik voor het raam. Ook al had ik hem meer dan tien keer gelezen, opnieuw voelde ik hoe de woede in me omhoogschoot, van mijn middenrif naar mijn voorhoofd. Ik staarde naar de omgewoelde aarde in de achtertuin, waar Hugo en ik op haar aandringen een tijd geleden begonnen waren met de aanleg van een vijvertje. Nu doemde Netty's gezicht voor me op in het koude glas, gespannen en wit weggetrokken, zoals ik me haar van het laatste jaar herinnerde. Vroeger had ze een gezonde bloos op de wangen, lachrimpels rond haar volle lippen en een ondeugende blik in haar ogen. De ruit besloeg door mijn adem. Met mijn wijsvinger trok ik een dikke streep door de condens.

'Sta je nou alweer naar buiten te staren?' Mijn moeder, Caroline Feenstra, kwam de kamer in. 'Wil je koffie?' Ze had een permanent van grijze krullen met daaronder een doorgroefd gelaat, liep altijd op witte gym schoenen met dikke zolen. Ze was energiek voor haar leeftijd, midden zestig.

Vlug stak ik de brief in mijn binnenzak. Op hoofdlijnen wist mijn moeder wat Netty me had geschreven, maar ik wilde haar de brief niet laten lezen. Te pijnlijk. Ik mompelde iets onverstaanbaars. Ze beschouwde het als een aansporing en liep achter me

langs de keuken in. De deur van de koelkast sloeg dicht. De keukenkastjes werden aan een inspectie onderworpen, het bestek in de la rammelde. Het geluid van de koffiemolen boorde zich in mijn hoofd. Ik wilde het uitschreeuwen. Laat me toch met rust!

Vijf jaar was ik met Netty getrouwd. Ik had van haar gehouden. Eigenlijk nog steeds, al was de harmonie in onze relatie na de geboorte van Leon weggesijpeld. Het laatste jaar kregen we forse ruzies die soms uitmondde in een handgemeen, zoals in januari en een paar dagen geleden.

‘Jij zou vier dagen per week gaan werken en geen nachtdiensten meer draaien. Had je beloofd. Ik heb de maandagen vrij genomen en salaris ingeleverd. Jij zou vrijdags voor Leon zorgen, maar je blijft doodleuk op het hoofdbureau werken. En je moeder is hier constant in huis.’

Netty reeg de klachten aaneen. Ze kreeg een verwilderde blik in haar ogen.

‘Jij zou stofzuigen. En dat heb je niet gedaan.’ Even was ze stil, ongeveer de tijd die je nodig hebt om een nieuwe aanval te lanceren.

‘Ik moet altijd alles alleen doen. Je helpt me nooit.’

Toen ik me begon te verdedigen dat ik nachtdienst had gehad en pas net was opgestaan, haalde ze plotseling met haar nagels uit naar mijn wang, haar hand als de klauw van een roofvogel.

‘Dat was bijna je oog geweest,’ riep ze verbaasd, alsof ze zelf niets met de snee in mijn huid te maken had. Ze liep naar de keuken en wierp me een schone theedoek toe.

‘Pas op dat het niet op je uniform komt.’

Het bloed uit de wond naast mijn oog zat op mijn hand. Mijn bloed. Ik kon het ruiken. Op dat moment knapte er iets in mij. Had ik me de voorbije maanden bij ruzies nog ingehouden, nu kon ik me niet meer beheersen. Ik kende haar gevoelige punt en wilde haar kwetsen.

‘Je hebt je pillen zeker niet ingenomen. Je bent gek!’

Schreeuwend stormde Netty naar de gang, alsof ze door een veer was gelanceerd.

Toen pas zag ik hem. Leon.

Hij stond in de deuropening. Met grote ogen keek hij Netty na, die vloekend langs hem heen rende en de trap met twee treden tegelijk nam. De deur van de badkamer op de eerste etage smakte dicht.

‘Heeft mama pijn?’ Leon keek naar de grond. Zijn stem trilde.

‘Kom zitten, kleine man,’ gebaarde ik, terwijl ik op de bank neerplofte, buiten adem, boos en verdrietig. De adrenaline bonkte tegen mijn schedeldak. Maar Leon bleef tegen de deurpost leunen.

‘Bloed.’ Zijn vinger ging omhoog en hij wees naar mijn gezicht. ‘Papa bloedt.’

Dat was in januari. Sindsdien zeiden we alleen nog het hoognodige tegen elkaar. Ik sliep vaak in het logeerkamertje, al was ik af en toe met mijn dronken kop naast haar in bed gekropen in de hoop dat ze met me zou willen vrijen. Maar daar was het op een enkele keer na niet meer van gekomen. Het waren maanden van zwijgen, negeren en oppervlakkige beleefdheid, maar vreemd genoeg waren er ook weer momenten dat we serieus met elkaar praatten. Dan kreeg ik het gevoel dat het goed zou komen en deed ik extra mijn best het haar naar de zin te maken, maar van het ene op het andere moment werd ze weer koud en afstandelijk.

De laatste uitbarsting was van een paar dagen geleden. Ik had haar in het gezicht geslagen. Dat was fout, ik weet het. Machteloos had ik me gevoeld, omdat ik zo mijn best deed de sfeer in huis prettig te houden, maar het was alsof ik tegen een muur op liep. Wat ik ook probeerde, Netty had er bezwaar tegen. Niets hielp meer. Ik schoot uit, misschien omdat ik hoopte dat ik zo tot haar door kon dringen. Ik had de kans niet gehad mijn excuses aan te bieden. Net zoals na de vorige clash stormde Netty de kamer uit, rende naar boven en draaide de slaapkamerdeur op slot. Ik ging achter haar aan.

‘Netty, doe open. Netty!’

Ze gaf geen krimp en liet me in de gang staan. Ik klopte op de deur.

‘Het spijt me, oké?’

‘Ik heb een slaappil genomen. Ga nu maar, anders kom je te laat.’

Niet wetend wat te doen droop ik af, schuld bewust. Toen ik na de nachtdienst de volgende ochtend thuis was gekomen, lag haar brief op de tafel in de huiskamer. Het was over. Ze wilde scheiden. Aan de manier waarop ze de letters op het lijntjespapier had geschreven, kon ik zien dat ze goed over de formulering had nagedacht. Er was geen weg terug. Dit was definitief.

Mijn moeder kwam de kamer binnen en gaf me mijn koffie.

‘Ik zeg het je nog een keer,’ zei ze met schelle stem. ‘Ze is het niet waard. Ze heeft altijd op je neergekeken. Je vader zag het vanaf het eerste moment dat je haar mee naar huis nam. Je bent nog jong genoeg om een nieuwe vrouw te vinden.’

‘Een nieuwe vrouw,’ herhaalde ik. ‘Het is geen auto die je inruilt.’

‘Zo bedoel ik het niet. Maar je hebt nog een hele toekomst voor je zonder haar!’

Ze ging op de bank zitten, op de plek waar ik Netty in het gezicht had geslagen.

‘Weet je wat je grootste fout is geweest? Je adoreerde haar. Je was veel te goed van vertrouwen. Te meegaand.’

Mijn ogen begonnen te tranen. ‘Ik hou van haar, mam.’ De woorden kwamen er haast op fluisterton uit.

‘Heeft ze haar medicijnen meegenomen?’

Ik klemde de mok stevig vast. Mijn eerste impuls was Netty te verdedigen. Het was een oude reflex, de afgelopen jaren in de praktijk gebracht. Maar na Netty’s afscheidsbrief stonden mijn moeder en ik noodgedwongen aan dezelfde kant. Ik was van mijn moeders hulp afhankelijk. Ze moest op Leon passen, hem naar de peuterzaal brengen en halen, boodschappen doen, koken, eten geven.

‘Ze is nu drie dagen weg,’ mompelde ik, me naar mijn moeder draaiend.

‘Een moeder die haar kind achterlaat en ervandoor gaat, is een slechte moeder,’ zei ze. ‘Zonder te zeggen waar ze is. Wat is dat voor gedrag? Een moeder die van haar kind houdt, wil hem juist be-

schermen. Netty heeft altijd iets kils, iets berekenends gehad. Ze is geen lieve vrouw. Je vader had dat meteen door. Ik ben blij dat hij dit niet meer hoeft mee te maken.'

Met die opmerking nam mijn moeder een aanloopje om over mijn vader uit te weiden. Verhalen die ik sinds zijn dood vaak moest aanhoren. En daarvoor overigens ook al. Ik liep naar de keuken, de koffie gutste over mijn hand.

'Breng jij Leon morgenochtend naar school?' riep ik vanachter het aanrecht. 'Ik heb avonddienst, kom vannacht laat thuis, en weet niet of ik op tijd wakker ben.'

Mijn stem klonk hees, ik was moe en uit mijn humeur. Ik pakte mijn dienstpistool uit het kastje boven de koelkast en deed het in de holster.

'Weten ze het op je werk al?'

'Dat Netty weg is? Ik wacht het eerst een week af.' Meteen begon mijn maag op te spelen, een brandend gevoel dat ik de laatste maanden had gehad, knaagde vanbinnen alsof het zich een gat naar buiten wilde banen.

'Verstandig,' zei mijn moeder. 'Ze is zo wispelturig. Ze kan zo weer voor de deur staan, huilend omdat ze Leon mist. En jou.'

'Dank, mam!' zei ik, terwijl ik me uit de voeten maakte. Zachtjes trok ik de voordeur achter me dicht.

NETTY

De geur van appeltaart met iets te veel kaneel verspreidde zich door de keuken. ‘Even naar achteren, Leon, de ovendeur is gloeiend heet.’ Leon bleef staan en keek gebiologeerd naar hoe ik een theedoek pakte en de aluminium bakvorm met beide handen uit de oven schoof en op het aanrecht zette.

‘Wist je dat oom Hugo verkopers van een huis aanraadt om een appeltaart te bakken voordat de bezichtiging plaatsvindt? De geur maakt kopers hebberig.’ Leon had natuurlijk helemaal geen interesse in mijn uitleg, hij wees naar de bruine rand van de taart.

‘Zo meteen krijg je een stukje, als we bij Saskia zijn.’

Ik hoorde de sleutel in de voordeur. ‘Joehoe, ik ben er.’

‘Oma!’

Mijn schoonmoeder zette haar tas in het halletje onder de kapstok en kwam de huiskamer in. Ze was naar de kapper geweest, haar grijze permanent zat keurig in model.

‘Wat ruikt het lekker, Netty. Heb je een taart gebakken voor de discussieclub?’

Ze tilde Leon op en zoende hem op zijn wangen. ‘Hoe is het met mijn kleine man?’ Hij spartelde als antwoord en wurmde zich los.

Ik had een minimale hoeveelheid suiker gebruikt en Elstar-ap-

pels die volgens de reclame fris en zoetzuur zijn, maar had volgens mij te veel kaneel gestrooid. ‘Ze moeten er zelf maar poedersuiker op doen, als hij niet zoet genoeg is,’ zei ik onzeker. ‘Zullen we gaan? We zijn laat.’

Mijn schoonmoeder hield de buitendeur voor me open en belde aan bij Saskia, mijn bovenbuurvrouw en vriendin. Saskia en ik hadden met andere vrouwen een discussieclub opgezet. Eens per maand kwamen we samen en spraken dan over een aantal onderwerpen. Vandaag zouden we het hebben over de invoering van de euro, het nieuwe televisieprogramma *Big Brother* en de zes miljardste mens op aarde.

De deur zoefde open en ik liep de steile trap op naar boven, de taart voorzichtig voor me houdend. Saskia stond boven te wachten en stak haar handen uit.

‘Netty, lieverd, dat had toch niet hoeven,’ zei ze, terwijl ze de bakvorm overnam en ermee naar haar eettafel liep. Leon en mijn schoonmoeder namen hijgend de laatste treden en strompelden achter me de kamer in. ‘Hallo, hallo,’ begroette ik Angelique, Lidwien en Trees. Vandaag zouden we maar met weinigen zijn, de andere deelnemers hadden zich op het laatste moment afgemeld.

‘Hij is nog warm,’ zei Saskia goedkeurend, het mes in de taart zettend. Leon liep verwachtingsvol naar haar toe.

‘Wat heb je een mooie kleur geel aan,’ zei Saskia en ze voelde aan mijn blouse.

‘In een kringloopwinkel op de Haarlemmerstraat gekocht. Leuk hè?’

Saskia vroeg of ik haar wilde helpen. Ik ging de groep rond met een kan koffie. Toen iedereen voorzien was, hoorde je even niets anders dan vorkjes op gebaksbordjes tikken en kopjes die op schoteltjes werden gezet. Daarna incasseerde ik de complimenten. ‘Nog nooit zo’n lekkere appeltaart gegeten,’ beweerde Lidwien, die altijd positief was. Ik hielp Leon met zijn laatste hapjes.

De discussieclub was nu vier keer bijeen geweest. Dat ik op het

idee gekomen was het te organiseren had te maken met een behoefte aan ordening in mijn leven, aan structuur. Ik wilde mijn vriendinnen en kennissen op gezette tijden zien en over zinvolle dingen met ze van gedachten wisselen. Ik ben niet zo van het spontaan bij iemand binnenvallen of lang aan de telefoon hangen. Ik hou van voorbereiding en overzicht. Wellicht ben ik bang de controle en regie over mijn leven te verliezen, maar misschien praat ik nu mijn voormalig therapeut na die dat in de slotsessie heeft geopperd.

Eigenlijk was mijn schoonmoeder onuitgenodigd aanwezig. Ze was er vandaag bij omdat ze op Leon zou passen en omdat ik niet het hart had tegen haar te zeggen dat ze niet welkom was, toen ze voorstelde met me mee naar Saskia te gaan. De vorige keer was ze er omdat de discussieclub bij ons thuis samenkwam en het de bedoeling was dat ze zich boven met Leon zou terugtrekken. Qua leeftijd viel ze behoorlijk uit de toon, ze is de zestig gepasseerd, terwijl de anderen van mijn leeftijd zijn, midden twintig of iets ouder, zoals Saskia.

Saskia, vroeger balletdanseres, had een pijnlijke rugblessure opgelopen en werkte nu op de communicatieafdeling van de Vrije Universiteit. Ze woonde al op de tweede etage toen mijn ouders het pand aan de Van Heemskerckstraat kochten.

De zon viel in banen door de ramen op het handgeknoopte vloerkleed, een Iraanse gabbeh. Het blauw erin deed me denken aan de zee bij een tropisch eiland. Aan de rand waren er allerlei figuurtjes in rood en oranje ingevlochten. Leon had ze ontdekt, rolde op zijn buik en speelde met wat legostenen die we van beneden hadden meegenomen, waarbij hij het motief van het kleed in zijn spel betrok.

‘Kijk,’ gebaarde mijn schoonmoeder vol trots naar me. ‘Hij weet dingen uit verschillende dimensies te combineren.’ Ik begon te glunderen.

Stofdeeltjes dansten in de lucht. De etage baadde in het licht. Ik voelde me goed, optimistisch en sterk. Het was woensdagmiddag.

We werkten allemaal parttime en dit was het dagdeel dat de meesten van ons het beste uitkwam.

Saskia nam het woord. ‘Laten we beginnen met de euro. Dat onderwerp is door Trees aangedragen. Trees, wil jij de aftrap doen?’

‘Wees niet bang, ik ga geen saaie verhandeling houden over de euro die op 1 januari 2002 wordt ingevoerd.’ Trees had een inleiding voorbereid over de voor- en nadelen van een Europese munt. Lidwien knikte bij alles wat Trees zei.

Angelique, die tegenover me zat, verontschuldigde zich. ‘Ik ga met een emotioneel argument komen, maar dat mag toch?’ Onze keek ze de groep rond. Saskia knikte goedkeurend.

‘Ik vind het zo mooi dat koningin Beatrix op onze munt staat. Dat maakt onze gulden uniek, het hoort bij ons land, bij de cultuur en de traditie. Het is onderdeel van onze identiteit. Wij zijn en blijven Nederland. Ik wil daar niet vanaf.’

Nu kon ik het woord nemen. Angelique irriteerde me met haar vaderlandsliefde.

‘Koningin Beatrix denkt daar zelf heel anders over. Een collega van Bart moest onlangs in burger op het Paleis op de Dam zijn. Er was een conferentie over de toekomst van Europa georganiseerd. Er waren veel Kamerleden en buitenlandse gasten. Die collega liep er rond voor de beveiliging van de koninklijke familie. Beatrix en Claus mengden zich in het publiek. Iemand vroeg over de ecu, de Europese munt, en hij hoorde haar toen hardop zeggen: “Ik hoef helemaal niet met mijn afbeelding op die nieuwe munt. Het gaat erom dat we naar eenwording in Europa streven, ook op monetair gebied. Alleen samen staan we sterk.”’

Beteuterd ging Angelique achterover zitten. Hier had ze niet van terug. Lidwien knikte weer.

‘Ik ben tegen de monarchie,’ mengde mijn schoonmoeder zich onverwacht in het gesprek. ‘Dat het koningschap via erfopvolging binnen een familie blijft, vind ik middeleeuws. Het is ondemocratisch.’ Haar uithaal verbaasde me. Zo uitgesproken had ik haar nog nooit gehoord.

Angelique begon bijna te stotteren van ontzetting. ‘Dus je bent een republikein,’ spuwde ze haar woorden uit.

‘Ho stop, ik grijp in,’ riep Saskia. Ze hief haar armen op, alsof ze op een podium stond en een volle zaal toesprak. ‘We dwalen af. We kunnen de monarchie op de agenda van een volgende bijeenkomst zetten.’ Mijn schoonmoeder haalde verongelijkt haar schouders op.

‘Middeleeuws, ik blijf erbij,’ mokte ze.

Hierna bloedde het gesprek over de euro dood. Ik stelde voor het te hebben over de invloed van het tv-programma *Big Brother* op de samenleving, maar we waren het snel met zijn allen eens dat reality-tv geen toekomst had. ‘Mensen raken erop uitgekeken bij anderen naar binnen te gluren,’ zei Saskia stellig. We haalden allemaal onze neus op voor het programma, maar toch bleek dat we er verdacht veel van hadden gezien. ‘Het wordt ook zo vaak uitgezonden, je kunt er niet omheen,’ zeiden we tegen elkaar ter vergoelijking.

‘Wel bijzonder dat jullie precies weten waar het over gaat en wie de winnaar is,’ schamperde mijn schoonmoeder, nog een beetje in de contramine omdat de monarchiediscussie was afgekap.

Bij de tweede ronde koffie keek ik om me heen. Mijn vriendinnen amuseerden zich, mijn schoonmoeder had zich over haar ergernis heen gezet en vertelde een anekdote. Ik realiseerde me dat de discussieclub een van de hoogtepunten in mijn huidige leven was. De diepgang, de leuke contacten, de warmte van het samenzijn met gelijkgestemden hielpen me door de kale dagen van de rest van de week heen.

Aan het eind van het uur behandelden we het thema van de overbevolking. In Sarajevo was vorig jaar de zes miljardste baby op aarde geboren, althans symbolisch aangewezen. ‘Kan de aarde zoveel mensen aan? Hoe moet het met de voedselvoorziening, het milieu, de vervuiling?’ Een voor een spraken we onze bezorgdheid uit. ‘Die eenkindpolitiek van China is zo slecht nog niet. Stel je voor dat ze daar grotere gezinnen zouden hebben. Dan was de ellende niet te overzien.’

Trees schudde vertwijfeld haar hoofd. ‘Weten jullie nog die Club van Rome uit de jaren zeventig? Die had al gewaarschuwd voor de grenzen aan de groei. De natuur legt het loodje. We stikken met zijn allen in de vervuiling. Een van de oplossingen is geboortebepering. Dat moet de politiek nu eindelijk eens serieus nemen.’

Niemand sprak haar tegen. Het einde van ons discussie-uur naderde en we trokken onze agenda’s voor de volgende bijeenkomst. Toen de anderen vertrokken waren en mijn schoonmoeder Leon mee naar beneden had genomen, bleef ik met Saskia achter om haar te helpen met opruimen. Ik deed de vuile vaat in de gootsteen, Saskia pakte de droogdoek.

‘Netty, hoe gaat het nu met jou?’ Haar stem ging naar beneden en ze keek me doordringend aan. Dit was het soort vragen waarvoor ik op moest passen.

‘Goed hoor,’ antwoordde ik monter.

‘Nee, maar echt.’ Saskia liet zich niet afschepen. ‘Hoe werken je medicijnen?’ Ze kwam wat dichterbij me staan.

Ik snapte wat ze bedoelde. Vorig jaar was ik in een crisis beland, ik kon de drukte met Leon en mijn werk niet goed meer aan, en raakte overspannen. Vaak huilde ik in die tijd bij Saskia uit, want bij Bart kon ik niet terecht, ook al deed hij zijn best het me naar de zin te maken. Dat had tot gevolg dat ik me ontzettend schuldig en ondankbaar voelde, waardoor ik nog verder in de knoop raakte.

Saskia had me aangeraden met een psychotherapeut te gaan praten. Na een paar keer kwam hij met zijn diagnose. Ik had manisch-depressieve trekken, de term ‘bipolaire stoornis’ viel. Ik was blij met zijn oordeel. Er was dus iets mis met een stofje in mijn hersens. Eindelijk wist ik waar die zwaarmoedige buien vandaan kwamen. Ik kon er niets aan doen, het had een fysieke oorzaak.

‘Elke ochtend twee lithiumpillen. Ik merk dat het helpt. Ik heb nog wel sterke stemmingswisselingen, maar het is hanteerbaar. Het is niet meer zoals vorig jaar.’

‘Ja, toen was je “himmelhoch jauchzend, zu tode betrubt”’, wreef